

Noor under 200 år

En kort översikt

ALF HERMELIN

Noor under 200 år

En kort översikt

PENNINGBY 1963

En ljum sommarkväll 1761 vandrade riksrådet Carl Hermelin och hans hustru Hedvig Ulrica f. Bentzelstierna i Noors redan då berömda park. Vid deras sida gick den 17-årige sonen Samuel Gustaf, den blivande geologen och kartografen och ett av tidens mest namnkunniga bergsråd. De vandrade genom den västra allén, den som följer efter stranden av den lilla Säbysjön. På bänken, där man har fri utsikt över sjön, slog de sig ner. Sjön låg spegelblank. Ett svanpar låg längre ut på vattnet som en naturlig dekoration i den miljö och det århundrade, som inte minst var blomsterkungens. Riksrådet och Carl von Linné var nästan jämnåriga. Kanske satt riksrådet ett ögonblick och tänkte på de ord, som Linné hade satt upp över dörren till sitt sovrum: lev oförvitligt. Gud ser dig.

På andra sidan sjön i lövverket - en fjärdingsväg längre bort skymtade det vita tornet av Knifsta gamla kyrka med anor från Medeltiden. Kanske tänkte han på Henrik Stöör, som var en hetlevrad herre medan han satt på Noor och betalade arrendet till svägerskorna Thott. År 1637 hade han gjort åverkan på kyrkan, besatt av något komplex skulle man väl säga idag. För den bravaden fick han 1642 böta 400 daler kopparmynt och blev sedan kanske fogligare.

Förmodligen hade riksrådet viktigare saker att tänka på och prata med de sina om den vackra sommarkvällen. Han hade blivit herre till Noor. Av sin gode vän Ulric Nils Gyldenstolpe hade han förvärvat säteriet. Köpehandlingarna var underskrivna, och priset var förmånligt för en så välskött egendom. Parken var vida berömd, och gårdens läge utmärkt. Med några hästbyten vid gästgivargårdarna kunde han köra den fem mil långa vägen till Stockholm på lika många timmar.

Befattningen som riksråd var inte odelat angenäm i en politiskt så orolig tid. I denna underbara natur skulle han och Hedvig hämta nya krafter, de var inte så unga längre. Hedvig var 47 år och han ungefär 10 år äldre.

Noors storhetstid hade börjat med 1700-talet. Tottar och Månesköldar hade ägt gården, men 1685 drogs den in till Kronan som så många andra egendomar.

Några år senare hade emellertid greve Nils Gyldenstolpe fått köpa den. Greve Nils var en vida betrodd herre, lärare för Karl XI, riksråd, kansler och ett gott stöd för kungen, när han växte upp.

Kungen gästade ofta Noor som tack för gammal vänskap. Det ståtliga porträttet av kungen till häst, utfört av Ehrenstrahl, hängde i Kungssalen på Noor. Det var en gåva av Kungen.

Slottet imponerade inte i storlek, men det var stilrent i karolinsk

anda, ritat av riddarhusarkitekten Jean de la Vallee. Invändigt var det betydligt rymligare än man skulle ana utifrån sett. Den namnkunnige Nils Gyldenstolpe hade avlidit 1709, det mörkaste året i landets krigshistoria, och samma år stupade hans bägge äldsta söner i Ryssland. Det var alltså av den yngste sonen Gyldenstolpe, som riksrådet Carl hade köpt Noor 1761. Han gjorde den gamla egendomen till fideikommiss inom Hermelinska släkten. Därigenom skulle efterkommande generationer få ett ekonomiskt stöd, och värdefulla inventarier skulle bevaras åt eftervärlden. Riksrådet gladdes sig säkerligen åt tanken. Närmast vilade ansvaret på den unge Samuel Gustaf. Många av hans syskon hade gått bort i späd ålder. Men försynen hade vakat över honom, och han var utrustad med ett ovanligt klart intellekt, ett förnämligt arv från både far och mor.

Noor hade som sagt sin mest lysande tid under detta århundrade. Många gäster kom och gick, det var ett gästfritt hem, och Hedvig var en förnämlig värdinna och husmoder. Jordbruket på Noor stod för den tiden på ett högt plan, och park och växthus vårdades i tidens smak. Parken blev vida berömd för sin arkitektur och vackra blommor. Från alla håll kom resande för att beundra anläggningarna.

Det kan erinras om, att redan 1708 hade den amerikanska aloen blommat för första gången i Sverige på Noor. Botaniska experter beskrev händelsen hänfört. Det diktades poem till aloens ära, som snällt blommade även den kalla vintern 1709.

Men det är inte bara blommor som är förgängliga. Även mänskliga plantor. Riksrådet avled i Stockholm 1789. Han nådde en hög ålder. Han hade upplevt nästan hela 1700-talet. Mycket hade han haft att glädja sig åt i livet. Stor egen framgång hade han haft som ämbetsman och konungens rådgivare, men det fanns också anledningar till bekymmer och sorger.

Den långa kampen mellan hattar och mössor var minst sagt irriterande. Riksrådet med sin omutliga rättrådighet sympatiserade inte med partierna, men anses närmast ha hört mössorna till. Vid 1765 års riksdag var han med om att störta hattpartiet. Adolf Fredrik avled 1771 och Gustaf III kom på tronen. Från nära håll bevittnade riksrådet Kungens modiga och teatraliska handling, när han den 19 augusti 1772 återtog makten. Statsvälvningen fullbordades på ett effektivt sätt. Den nya regeringsformen blev ett faktum, landet kunde andas ut och gå en ljusare tid till mötes.

Riksrådet andades säkerligen också ut på sitt kära Noor. Men till

hans privata sorger under årens lopp hörde förlusten av de många barnen och 1781 hade hans hustru Hedvig avlidit. Hon hörde, som nämnts, till den begåvade bentzelstiernska släkten och var född 1714. Hennes farfar var Svea rikes ärkebiskop, Erik Benzelius (den äldre), som avlidit 1709. (Ett ståtligt porträtt finns av honom i släktsamlingen.) Tre söner blev ärkebiskopar efter honom, ett rekord i sitt slag.

Två år före sin död 1755 hade Generalinnan, Högvälborna fru Christina Tungelfelt, f. Strömner, "gifwit och skjänkt til Maria kyrka 3.000 daler kopparmynt för att graven i evärderliga tider", skulle förbli i släktens ägo, en akt som intygas av nio Kyrkoråd och Wärdar.

Hedvigs mor hette Anna Chatarina Strömner, dotter till bergsrådet Anders Strömner och gift med assessor Olof Benzelius, adlad Bentzelstierna. Hedvig begravdes i det strömnerna gravkoret i Maria kyrka i Stockholm. Även riksrådet fördes dit 1789. Gravbrevet finns bevarat.

Riksrådet och Hedvig levde i ett lyckligt äktenskap om man bortser från liemannens täta besök i hemmet. Jag har ett gulnat inbjudningsbrev till bröllopet mellan sekreteraren Wälborne Herr Carl Hermelin och Wälborna jungfrun Hedvig Bentzelstierna, den 22 julii årh 1733.

Samuel Gustaf herre till Noor

År 1789 blev alltså Samuel Gustaf fideikommissarie och herre till Noor. Han var 45 år gammal. Vid 29 års ålder 1773 hade han gift sig med Maria Elisabeth Sandels, syster till fältmarskalken och riksståthållaren i Norge J. A. Sandels, f. 1764, död 1831.

Maria Sandels var född 1755, vid giftet alltså 18 år. Hon avled redan 1779 vid 24 års ålder och efterlämnade en liten dotter Hedda. Två år senare gick som nämnt Samuel Gustafs moder Hedvig bort. Sorgerna kom tätt.

Vid 41 års ålder den 23 juli 1885 gifte sig Samuel G. med Hedvig Augusta af Söderling f. 1761. Det blev ett ståtligt bröllop som hölls på Gripenberg. Det är nu Gripenberg för första gången kommer in i det stora sammanhanget.

Commerserådet Samuel af Söderling hade 1780 inköpt Gripenberg. Han var som skeppsredare i Göteborg en förmögen man. Första gången hade han varit gift med Hedvig Ulrica Weldt. Det var deras dotter, som nu gifte sig med Samuel Gustaf. På bröllopet var en märklig kvinna med, Anna Elisabet Ström. Hon var dotter till grosshandlare

Olofsson Ström i Stockholm och född 7 september 1732. I ungdomen var hon nunna, men hann under livstiden gifta sig tre gånger. Nu var hon sedan 1768 gift med Commerserådet och kusin till hans avlidna första hustru.

Den 5 maj 1798 avled Commerserådet och hon blev änka för tredje gången vid 66 års ålder. På äldre dagar var hon bosatt på Gripenberg och avled där vid 81 års ålder 27 oktober 1813.

I min samling har jag ett pastellporträtt av henne i nunnedok. Jag har berättat om henne i ett annat sammanhang.

Samuel Gustaf var som bekant en mycket rörlig herre. Många var de resor, som han företog av olika anledningar. Strax före sitt bröllop på Gripenberg hade han varit i USA. Hans berättelse om "Nordamerikas förenta stater" är från år 1784.

Det nygifta paret bosatte sig på Noor. I äktenskapet föddes följande barn:

1. Ulrica Flisabeth 1786. Hon gifte sig med fältmarskalken J. A. Sandels. Han avled 1831 och begrovs på Klara kyrkogård i Stockholm. Hon avled 1869.

2. Carl Samuel född 1791. Han blev efter faderns död 1820 herre till Noor.

3. August Söderling född 1794. Han blev redan vid tre års ålder fideikommissarie till Gripenberg.

Ett år före sin död 1798 hade Commerserådet gjort Gripenberg till fideikommiss för sin dotterson August Söderling. Redan vid unga år lämnade han därför barndomshemmet Noor och blev en energisk smålänning och lanthushållare. Joseph Hermelin har i Släktsägner och minnen beskrivit den Gripenbergska linjen av släkten, som med åren blev mycket talrik.

Några dagar efter August Samuels födelse insjuknade Hedvig Augusta och avled endast 33 år gammal 1794. Hon begrovs i Strömnerska graven, där även bergsrådet skulle komma att vila.

Bergsrådet var återigen ankeman vid 50 års ålder och skulle så förbli i 26 år. Nu följde en rastlös tid. Han var sällan hemma på Noor. Ständigt på resor för geologiska eller kartografiska arbeten. Långa tider var han i Norrbotten. Under åren 1797-1801 inköpte han väldiga domäner "hela Gällivareverken med dess enorma skogsdomäner" m. m. Det skulle tarva en doktorsavhandling för att skildra hans patriotiska och osjälviska

skapelser.

Men konjunkturerna blev ogynnsamma. Det finska kriget 1808-09 ödelade stora delar av Norrland. Han fick se sitt livsverk ramla sönder och 1812 måste han begära sig i konkurs. Ett hårt slag. Hade inte Noor varit fideikommiss, skulle han ha varit en ruinerad man. Till sin död tyngdes han av skulder. I ett brev av den 10 september 1816 skrivet på Noor till sonen Carl Samuel i Stockholm står det bland annat: "det gör mig ont att jag är orsak till Eder skada. Men om lånet ej kan regleras synes mig olycklig för mig och kunna medföra ledsamheter för mina Söner. Kommer det till Process och allmänt Tal vet jag ej om jag kan visa mig i Stockholm. Kanhända om den saken beläggs att framdeles någon ersättning kan erhållas genom Kronprintzen - - -"

Men kungen Karl Johan, som var en god affärsman bland annat a., kom att intressera sig för Norrbotten, och 1820 stod han som ägare till alla bergsrådets domäner.

Det var säkerligen en mycket trött och i många avseenden besviken man, som lämnade det jordiska, när Samuel Gustaf avled 1820.

I många år bar sonen Carl Samuel bördan av faderns skuldsättning.

Carl Samuel Hermelin

Carl Samuel var alltså fideikommissarie 1820. Han var 29 år gammal. Hans främsta uppgift blev att förvalta egendomen. Den var ju vid den tiden ännu av stor omfattning med alla utgårdarna. Han blev senare kammarherre, men det torde inte ha tyngt nämnvärt.

År 1814 hade han legat på Rügen med kungen och en del svenska trupper, engagerade i Napoleonkriget. Från den tiden har jag en packe brev, som visar en livlig brevväxling mellan fadern på Noor och honom.

Året före faderns död, den 28 september 1819, hade han gift sig med den 21-åriga Amalia Christina, f. 2 oktober 1798, dotter till den förmögne ryttmästaren Jacob Sahlgren i Göteborg. Nyssnämnda "Nunnan Ström", som gifte sig för tredje gången med Commerserådet af Söderling, hade varit gift första gången med Olof Sahlgren, och i det äktenskapet föddes ryttmästare Sahlgren. Hon blev änka redan 1757. Tydligt var hon ett energiskt fruntimmer, som överlevde tre män med god marginal. Ryttmästare Sahlgrens hustru hette som flicka Johanna Fredrica Lund.

Men inte heller Amalia Christina förunnades någon längre levnad. Den 21 mars 1833 gick hon ur tiden endast 35 år gammal, Döden var en flitig

Noor av idag.

besökare på Noor. Graven på Knifsta kyrkogård öppnades första gången för hennes stoft. Den skulle öppnas många gånger under årens lopp.

I äktenskapet hade Carl Samuel fyra barn: Fredrik f. 1820, Alphons f. 1821, min farfar, Amelina f. 1824 och Herman f. 1828.

I sex år var Carl Samuel änkeman, men sommaren 1839, han var då 42 år, förde han sin andra brud till Noor. Det var Fredrique Virgin f. Bonde från Ericsberg. Hon var född 1798 och hade 1818 gift sig med kammarherre Vilhelm Virgin, men blivit änka 1832. Nu hade hon med sig i utstyrseln inte mindre än fem Virginare, jämnåriga med Carl Samuels barn, så det blev mycket livligt på en gång i Noors gamla salar.

Det ska inte här berättas om alla dessa barns öden, Vare nog sagt att Philip Virgin 1824-1906 blev amiral, Sigrid Virgin 1821-1995 gifte sig med min farfar Alphons.

Carl Samuel levde lyckligt med sin Fredrique, som var en energisk kvinna och god lantushållare. Hon behövdes på Noor. Den 9 mars 1865 var emellertid hans tid ute, och han fick den sista vilan i graven på Knifsta kyrkogård. Hans ende och yngre broder August Söderling på Gripenberg avled en dag senare den 10 mars.

Efter Carl Samuel

Med Carl Samuel gick även Noors storhetstid i graven, skulle man

kunnat säga. I jämnt 100 år hade denna varat i hermelinsk regi - i tre generationer.

Carls äldste son Fredrik, sedermera kammarherre, sökte väl hålla stilen, men i slutet av 1800-talet började det bli hårdare krav på en godsherre. När han tillträdde Noor var han 45 år och råkade redan i starten komma ur balansen. Även han fick stark känning av de förfärliga nödåren 1867-68-69. Många jordbrukare gick över styr.

Brodern Alfons satt vid samma tid som relativt nybliven godsherre på det anrika och vackra Uddeboö, en mil norr om Norrtälje. Han måste lämna gården. Att försöka hålla en hög standard på Noor under sådana tider blev mycket dyrbart. Det berättas, att bara för att hålla trädgård och park i välvårdat skick, anställdes varje sommar ett 20-tal dalkullor. Om Fredrik skulle mycket kunna berättas, men det har mindre allmänt intresse. Han var gift första gången med Ulla Blixen Finecke, som dog ung även hon, några och 30 år. Det finns ett förnämligt porträtt av henne i tavelmålningen, utfört av en engelsman.

I ett andra äktenskap med Mathilda Cronhielm föddes Eugéne. Fredrik avled 1888, 68 år gammal, och vilar på Knifsta kyrkogård i familjegraven liksom hans andra hustru.

Eugéne var 23 år, när han blev fideikommissarie. Han var en egendomlig personlighet, inte utan konstnärlig begåvning, men närmast en bohêmetyp med oron i blodet. För gårdens skötsel saknade han både intresse och utbildning. Någon förståelse för pengar hade han inte. När han behövde rörelsekapital för sina många resor, oftast i Italien, var det bara att sälja någon dyrbarhet på Noor. Fideikommisset naggades hårt och gården vansköttes.

Han var ogift och avled 1925. När Noor 1917 såldes och blev penningfideikommiss, var det för att rädda vad räddas kunde. Efter Eugénes död övergick fideikommissrätten till Alphons gren.

Ny ägare till Noor blev direktören Th. Bernstone från Göteborg. Han gjorde sitt bästa för att återställa Noor i sitt gamla skick, vilket med tacksamhet noteras.

Men alldeles särskilt vill jag uttala ett varmt tack till hans dotter Ruth Bernstone, som efter faderns död övertog ansvaret för Noor. På ett förnämligt sätt och med sakkunnig hjälp blev slottet restaurerat, och mycket av gammalt och fornt kom åter på hedersplats. Både genom tur och skicklighet och ett levande intresse för den stora uppgiften, fick Noor

tillbaka en del av sitt gamla utseende. På äldre dagar sålde fröken Bernstone Noor till dir. Andersson.

Ett slott som Noor, byggt av trä, tycker man skulle ha hotats av elden flera gånger under de 350 åren. Bekanta är endast de senare årens tillbud dels 1934 av mindre omfattning, dels 1962 i januari, då en stor del av övervåningen avbrändes. Kungssalens inredning spolerades illa. Noor är nu till det yttre återställt i sitt gamla skick.

Slottet

Ända intill branden förra året var det gamla slottet väl bevarat. Det måste ha varit ett gott virke i de stabila väggarna, och man kunde konsten att bygga även på den tiden. I Suecia Antiqua finns två bilder av Noor. Man känner ju igen en del. Man vet emellertid, att fantasien hade fritt spelrum, när dessa ritningar kom till. De bägge flyglarna från 1600-talet är borta och ha ersatts av nya från slutet av 1700-talet.

Stora uppfarten till slottet går genom den allé, som likt en huvudaxel sträcker sig ända ner till sjön Valloxen. Besökaren, som går huvudvägen, kommer in i slottet från norr. Han kommer in i en stor hall, som går genom hela huset. Det är ett ståtligt rum med en stor öppen spis till vänster. Till höger om hallen ligger flera vackra salonger, till vänster ligger köksdepartementet, som är det enda som moderniserats. En stor, bred trappa för upp till övre våningen. Från en övre hall kommer man genom vackra dubbeldörrar in i s. k. Kungssalen. Det är ett förnämligt rum. Väggarna är täckta av gyllenläder från 1600-talet med olika motiv. Barocktaket är en sevärdhet och har sin egen historia.

I denna Kungssal hängde det berömda porträttet av Carl den XI till häst i stort format, en målning av Ehrenstrahl och en gåva av kungen till Nils Gyldenstolpe. Det såldes av Eugéne, när han behövde pengar, och det behövde han ofta. Det finns nu i Riksdagshuset.

Biblioteket var en gång i tiden också en sevärdhet. Där förvarades bl. a. handlingar, som rörde gårdens historia ända från drottning Christinas förmyndarregering, tyngda av stora mäktiga sigill. En hel del av de värdefulla brevsamlingarna har donerats till Riksarkivet. När Verner von Heidenstam skrev sina Karoliner, bodde han en tid på Noor.

Det var då, en natt, han fick se Carl XII komma gående i Kungssalen i full fältutrustning, Heidenstam har i en novell berättat om det ovanliga mötet, och Fr. Böök har gjort kommentarer till händelsen.

Ja, mycket skulle kunna berättas om gamla Noor, men utrymmet tillåter det inte.

Hermelinska släktföreningen på Noor

När hermelinska släktföreningen samlades på Noors gårdsplan den 18 juni 1961; en vacker, men något blåsig sommardag, var det inte bara för att visa den yngre generationen Hermeliner släktens första och äldsta egendom, det var lika mycket för att bringa våra vördade förfäder en hyllning. Vid det tillfället var det precis 200 år sen Noor kommit i släktens ägo, och släktföreningen hade sitt 50-årsjubileum.

Från Noors trappa erinrade jag med några ord om Noors storhet och fall, om betydelsen av att bevara traditioner och minnen, om de gamles oegennyttiga gärningar, men också om nödvändigheten av att erinra sig de bortgångna som personligheter, som människor med liv fyllda av skiftningar - glädjeämnen och sorger. De senare var sannerligen inte sparsamma.

Så mötte släktföreningen upp senare, efter en vandring i parken, på Knifsta gamla kyrkogård. Vi samlades kring Noors familjegrav, en större grav, där ett 10-tal av Noorsgrenen vilar. På graven står en större sten, men utan inskription. Jag hade låtit hugga i granit en sten som placerats nedanför den ursprungliga stenen i god samverkan med denna och med texten:

Friherre
Carl Hermelin
1791-1865
Familjegrav.

Jag nedlade från Släktföreningen en krans med orden: "Till minnet av våra anförvanter, som här vilar i denna kulturbygd vid sidan om den gamla kyrkan från Medeltiden, nedlägger jag med vördnad och tacksamhet denna krans på Släktföreningens 50-årsdag 1961".

Dikten som jag läste innan vi samlades i kyrkan, hade det gamla templet inspirerat mig till vid ett tidigare besök på kyrkogården, en ljusgrön vårdag med fågelsång:

En medeltida helgedom,
med kalkad vägg
i trädens dunge,
står som ett återsken
av gångna sekel.

Där multna kistorna
i skumma gravar
bland trädens rötter,
som söker näring
hos Brustna hjärtan.

Det är en gåva av förintelsen,
när varje nyfödd vår
den gamla graven ger
åt grönskan friska skott -
förnyelse och jubelsång.

Skragehus, Penningby, Midsommardagen 1963.

Alf Hermelin

Huvudman,

1949 innehavare av Noors fideikom. kap.

agronom

f. rektor och ryttmästare

R. N. O.